

*„Új könyvtár virul itt,
tele rendbe rakott tudománnyal.
Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”*

Tudomány és kutatás a Klimo Könyvtárban

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.

*„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal.
Fontos, hogy mindent nyitva találj odabent.”*

TUDOMÁNY ÉS KUTATÁS
A 240 ÉVES KLIMO KÖNYVTÁRBAN

A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi
tudományos konferencia tanulmányai

Szerkesztette:
Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelczer-Pohánka Éva

Pécs, 2016

A kötet megjelenését támogatta:

Pécsi Egyházmegye

Pécsi Tudományegyetem

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

Borítóterv: Gergely Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: Fekete Ágnes

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
és a Pécsi Egyházmegye.

Felelős kiadó: Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes és Dr. Udvardy György

Nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.

Felelős vezető: a Kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

ISBN (print): 978-963-429-059-9

ISBN (pdf): 978-963-429-063-6

ISBN (epub): 978-963-429-060-5

ISBN (mobi): 978-963-429-061-2

ISBN (html): 978-963-429-062-9

ISSN: 1587-5202

© Szerkesztők és szerzők

© Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

© Pécsi Egyházmegye

TARTALOMJEGYZÉK

Ajánló (Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes).....	7
Köszöntő (Dr. Udvardy György)	9
KÖNYVTÁRTÖRTÉNET – A PÉCSI KÖNYVKULTÚRA A 18–19. SZÁZADBAN.....	11
Monok István: A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században.....	13
Schmelcz-Pohánka Éva: „Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve kint!” A pécsi püspöki bibliotéka alapításának korabeli ismertetési és recepciói.....	25
H. Simon Katalin: A Szombathelyi Püspökség szerepvállalása Szombathely kulturális életében a 18. század végén.....	47
Kocsis Éva: Mátyás Flórián kutatásai és könyvtára Pécsen.....	61
Gergely Zsuzsanna: Illustrationes – Régi könyves metszetgyűjtemény	89
OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET	97
F. Dárdai Ágnes: Pécsi vonatkozású történelemtankönyvek a Pécsi Püspöki Joglyceumban (1865–1922).....	99
Egyed Emese: A fegyelmezett világ munkása. Daniele Concina a színjátszás veszedelméről.....	113
Boda Miklós: Az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára Balogh Károly (1879–1944) irodalomtörténész és műfordító életében....	129
JOG- ÉS HADTÖRTÉNET.....	147
Kiss Gábor: A 19–20. század kánonjogi műveltsége Pécsen	149
Pókecz Kovács Attila: Huszty István <i>Jurisprudentia Practicájának</i> hatása a 18. századi jogi oktatásra.....	163
Tegzes Ferenc: A <i>Világháború Heti Postája</i> képanyaga. Egy újabb érték a Klimó Könyvtár kincses ládjából.....	177
IRODALOMTUDOMÁNY.....	199
Maczák Ibolya: A méhkirálynő édes uralma. Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott temetési beszéd a Klimó Könyvtárban.....	201
Nagy Imre: Az Olvasó, a Cenzor, a Könyvek és „egy gonosz lelkű Pap” (Szerzői szerepek Alexovics Vazul A ‘Könyvek’ Szabados Olvasásáról című könyvében)	209
Hartvig Gabriella – Jankovits László: A bárd és a magyarok. Michael Denis <i>Protepticónja</i> a Klimó Könyvtárban.....	217
A KLIMO KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉHEZ KAPCSOLHATÓ SZEMÉLYEK	243
Borsy Judit: Koller József nagyprépost francia kapcsolatai. Francia levelek a Klimó Könyvtárban.....	245

Hencz Enikő: Mit ajánlhatott Dobai Székely Sámuel Klimó György pécsi püspöknek? Dobai Székely Sámuel könyvtárának kínálata.....	267
T. Papp Zsófia: Agyich István kéziratos versei a Klimó Könyvtárban. <i>Ille vir est, quem Phoebus amat, cui Pallas amica est</i>	277
TÖRTÉNETTUDOMÁNY.....	321
Nagy János: Baranya vármegye követei az 1751. évi országgyűlésen	323
Vitári-Weber Adrienn: Egy főpapi magángyűjteménytől a (nyilvános) múzeum felé. A pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteménye a kezdetektől 1918-ig	335
A KÖTET SZERZŐI.....	385

A bárd és a magyarok Michael Denis *Protreptionja* a Klimo Könyvtárban

Dolgozatunk Michael Denis *Protreptionjából*, egy buzdító, serkentő költeményből indul ki, amely 1796-ban jelent meg Bécsben. Önálló kiadása a Klimo Könyvtárban is megtalálható.¹ A vers értelmezése után térünk ki annak magyarországi recepciójára, elsősorban Csokonai Vitéz Mihály versére, a *Látásra*, amelyet a kutatás közvetlenül Denisre vezet vissza, s vele méri össze – nagy valószínűséggel helytelenül.²

Johann Nepomuk Cosmas Michael Peter Denis a 18. század polihisztora, a bécsi Collegium Theresianum vezető professzora volt – s ami itt a legfontosabb, az európai bárdköltészet legjelesebb osztrák követője. Jezsuita szerzetesként helyezték Bécsbe, ahol a rendje által igazgatott Theresianumban éveken át többek közt esztétikát, német irodalmat, költészetant, majd könyvtártant oktatott. A bibliográfia alapjait Széchényi Ferenc is Denistől tanulta.³ Rendjét 1773-ban feloszlatták, s tíz évvel később, 1783-ban II. József uralkodása alatt iskolája is megszűnt. Ő maga továbbra is Bécsben maradt, s az udvari könyvtárban dolgozott, amelynek II. Lipót császár 1791-től vezetőjévé, ezzel együtt udvari tanácsossá nevezte ki.⁴

Ossziánnak, a 3. századi mitikus kelta bárd James Macpherson által gyűjteménnyé alkotott verseinek ő volt az első teljes német fordítója, s e versek őt magát is a bárdköltészet szerzőjévé tették. Magyar jezsuita rendtársai az ő példáját követve kezdtek el időmértékes verseket írni. Denis magyarországi kapcsolatai szerepet játszottak a hazai latin klasszicizmus kialakulásában és az új versforma elterjedésében is. *Protreptionja* csak egy a magyar vonatkozású művei között. Érdemes megjegyezni, hogy erről a versről életrajzírója, Paul von Wallenhof csak futólag tesz említést: „*Der Anregung der Revolutionskriege entsprangen auch das „Protreption“ und die „Clypei heroum“ – beide herzlich unbedeutend.*” Wellenhof lábjegyzetéből azt is megtudjuk, hogy a vers a *Lesefrüchte* című kötetben is szerepel, és Denis utal rá a „*Zurückerinnerungen*”-ben is.⁵ A vers gyűjteményes kiadásában Joseph von Retzer

¹ DENIS 1796a. A vers szövege, párhuzamos helyei, valamint alább tárgyalandó kortárs német fordítása magyar fordítással a tanulmány függelékében olvashatók. A tanulmány kéziratának átnézéséért, tanácsaiért Szilágyi Mártonnak, a német fordítás átnézéséért, javításáért V. Horváth Károlynak tartozunk köszönettel.

² A magyar recepció szövegeit a valószínű időrendben adtuk meg. Mérey (az általunk használt forrásokban Mérei) Sándor fordítása: DENIS 1796b.; a latin szöveg közlése: DENIS 1796c. Mérey fordításának újabb közlése: DENIS 1796d. Csokonai átköltése: CSOKONAI 1796.; átdolgozva: CSOKONAI 1805. 81–89. Kritikai kiadása: CSOKONAI 1992. A kiadás főszövege CSOKONAI 1805. változata. Az átalakításokat nem befolyásolta a latin szöveg és annak német fordítása, ezért az összevetés során az 1796-os változathoz indulunk ki. Az eltéréseket lásd CSOKONAI 1992. 835–837.

³ Lásd FRAKNÓI 1902. és WALLESHAUSEN 2008.

⁴ Lásd WELLENHOF 1881.

⁵ WELLENHOF 1881. 288–89.

*Literarische Nachlass*⁶ című kiadásában található, amely kiadást Denis hátrahagyott műveiből tanítványa készítette. A kötet érdekessége többek között, hogy Retzer Széchényi Ferencnek ajánlja a művet, aki szintén Denis tanítványa volt, és a szerkesztő könyvtáralapító munkássága előtt kíván tisztelegni. A *Protrepticont* Retzer egy II. Ferenchez írott vers után közli, amely versben Denis Ferencet mint a nemesi Teréziánium visszaállítóját dicsőíti.

Az ossziáni költemények időmértékes fordításának metrikus mintája Friedrich Klopstock *Messiása* volt. Fordítását – eredeti példánya nem lévén – először Melchior Cesarotti olasz töredékes fordítása nyomán készítette, Macpherson eredetijét csak később szerezte meg Prágából.⁷ E fordítások nyomán bontakozik ki a magyar Osszián-kultusz, ekképp a hazai bárdköltészet is. A fordítást sok kritika érte – többek közt Herder is kritizálta –, mert Macpherson szabadon áramló, ritmikus prózáját Denis, vagyis inkább a neve megfordításával alkotott költői név szerint Sined a hexameter szigorú keretei közé szorította, mivel méltónak tartotta Osszián műveit arra, hogy a legrangosabb műfaj, az eposz versmértékében jelenjen meg. Az első kiadás előszavából megtudjuk, hogy Denis Ossziánt Homéroszhoz és Vergiliushoz hasonlóan a legmagasabb költői műfaj, a heroikus költészet magaslatába kívánta emelni: a versek fensége olyannyira magával ragadta, hogy úgy tartotta, csak a legünnepélyesebb versbeszéd képes ezt a méltóságot visszaadni.

Ez a kiadás *Die Gedichte Ossians* címen 1768–1769-ben jelent meg. Ezt követte 1784-ben az *Ossians und Sineds Lieder*, amelyet a Macpherson második kiadásában, az 1773-as *Poems of Ossian*-ban található változtatásokat figyelembe véve dolgozott át,⁸ s amely saját költeményeit is tartalmazta. Tanítványa, Joseph von Retzer az öt kötethez *Nachlese zu Sineds Lieder* címmel hatodik kötetet szerkesztett.⁹

A magyar hagyományban az ossziáni költemények átültetése részben annak az irodalmi programnak a keretében zajlott, amely elválaszthatatlan a deákos klasszicizmustól, az osztrák jezsuita költészettől és John Milton, pontosabban fő műve, az *Elveszett Paradicsom* osztrák és magyar recepciójától.¹⁰ Baróti Szabó Dávid, a kassai *Magyar Museum* egyik alapítója, szintén a jezsuita rend tagjaként személyes kapcsolatban állt az osztrák költővel: mint írja, „a Klopstock és Sined példája szerint” fogott hozzá metrikus versek komponálásához, és meglepődve látta, a magyar nyelv mennyivel megfelelőbb erre, mint a német.¹¹

Denis a túnt idők felett merengő kelta bárd szerepét nemcsak a latin adaptációkban, hanem saját verseiben is alkalmazta, különösen azután, hogy 1773-ban feloszlatták rendjét, a Jézus Társaságát. Ekkor saját életében is olyan változások történtek, amelyek fölerősítették ennek a szerepnek a jelentőségét. Költészete e részének legfontosabb versei az élete utolsó évében, 1800-ban írt két műve, a hagyatéká-

⁶ Wien, Anton Pichler, 1801.

⁷ BÖKER 1991. 79.

⁸ GASKILL 2004. 15.

⁹ RETZER 1784.

¹⁰ TARNAI 1959.

¹¹ KECSKÉS 1991. 127. 131.

ból kiadott *Fatum societatis Iesu*, a rendjének megszüntetését panaszoló elégia, valamint a tűnt idők nagyságait számba vevő *Die Aeonenhalle (A századok csarnoka)*.¹²

A *Protrepticon* írásakor Denis 67 éves. Rendjét 23 éve oszlatták fel, iskolájában, Theresianumban 12 éve megszűnt professzori állása. Jóllehet a császári könyvtár őre, udvari tanácsos, több okból érthetően jelenik meg ebben a versben is Osszián szerepe.

A vers két, szinte egyenlő részre osztható. Az első nagy egység (1–36) témája éji látomásban megjelenő hajdani esemény, a második (37–71) ennek kívánt megismétlődése a jelenben. A költemény nyitó sorai (1–4) jellegzetes ossziáni helyzetet mutatnak. Az alvó költőt egy *species*, látomás (Csokonainál: látás) ébreszti fel az éjszaka csöndjében: az 1741-es országgyűlés mitikus jelenete, amelyben a magyar rendek halálra szántan ajánlják fel segítségüket uralkodójuknak, a gyermekével, a későbbi II. Józseffel a karjában előttük álló, az osztrák örökösödési háborúban magára hagyatott uralkodónak, Mária Teréziának.

Látomásra több hasonló példát találunk az ossziáni énekekben: az *Oithona* című költeményben Oithonát – szerelme, Gaul távollétében, akit Fingal csatába szólít – elrabolja Dunrommath és egy barlangba hurcolja. Mikor Gaul visszatér, bosszút akar állni Dunrommathon; a csatában – Gaul kérése ellenére – Oithona is részt vesz, és halálos sebet kap. Gaul álma, mikor visszatér Dunlathmonba, Oithona hazájába, Oithona halálát vetíti előre:

Sleep descended on the chiefs. The visions of night arose. Oithona stood, in a dream, before the eyes of Morni's son. Her hair was loose and disordered; her lovely eye rolled deep in tears. Blood stained her snowy arm. The robe half hid the wound of her breast. (*Oithona* par. 4)¹³

[Szunnyadás sz' állt a' hősekre;
'S éji képek tüntek elő.
Ojhonna körül lengé álomban
Szemét a' Morni fiának.
Bomlott volt haja és szilált,
Mélyen ült könnyben szép szeme.
Hó karját vér mocskolá be;
Leple félig rejté melye' sebet.]¹⁴

Egy másik példa látomásra a *Cromában* található. Ebben a költeményben Malvina siratja szerelme, Oscar halálát. Ezt hallván Osszián – hogy Malvina figyelmét elterelje fájdmáról – dalban elmeséli egyik hőstettét, amikor Croma királyának segítve legyőzte Rothmart. Osszián így szólítja meg Malvinát:

¹² DENIS 1800.; UNGER 1907. 19.

¹³ GASKILL 1996. 182.

¹⁴ FÁBIÁN 1833. III. 123.

Pleasant is thy song in Ossian's ear, daughter of streamy Lutha! Thou hast heard the music of departed bards in the dream of thy rest, when sleep fell on thine eyes, at the murmur of Moruth. (*Croma* par. 3)¹⁵

[Édesen zeng éneked fülemben,
Óh lyánya a' folyamok Lúhának!
Rémnek hallád-e szózatát
Mély szunnyadásod' álma közt,
Lankadás szállván szemedre
A' harsány zaju Morrunál?]¹⁶

A *Calthon and Colmal* című ossziáni versben is álombeli látomásra utal énekében Osszián. Miután megölte Rathmort Dunthalmo, két fiát maga neveli fel. De mikor kiderül, hogy bosszút akarnak állni apjuk haláláért, barlangba zárja őket: innen menekíti ki Calthont Dunthalmo szerelmes lánya, ifjú harcos ruházatában álcázva magát. Párbeszédükben Calthon próbálja kitalálni, ki az idegen ifjú, aki segítségére siet:

„Arise, son of Rathmor,” she said, „arise, the night is dark! Let us fly to the king of Selma, chief of fallen Clutha! I am the son of Lamgal, who dwelt in thy father's hall. I heard of thy dark dwelling in the cave, and my soul arose. Arise, son of Rathmor! arise, the night is dark!” — “Blest voice!” replied the chief, “comest thou from the clouds to Calthon?” The ghosts of his fathers have often descended in his dreams, since the sun has retired from his eyes, and darkness has dwelt around him. (*Calthon and Colmal* par. 7.)

[Fel csatás Rámór' fajzata!
Fel, sötét 's holdatlan az éj!
Jer, fussunk húros Selmába,
Óh vezére Klúha' hőseinek!
Lávjal nemzett vala engem';
Ki várát lakta atyádnak.
Megtudám, hogy éjben gyászolsz,
És bú emészté szívemet.
Fel csatás Rámór' fajzata!
Fel, sötét 's holdatlan az éj!
Égnek szózata, mond a' király-fi,
Fellegekből jössz-e te Kálhonhoz?
Gyakran száll őseim közül alá
Hozzám egy rém, 's felkeres álmomban,
Mióta eltűnt a' nap előttem,
És homály kerite körül.]¹⁷

¹⁵ GASKILL 1996. 187.

¹⁶ FÁBIÁN 1833. II. 251.

¹⁷ FÁBIÁN 1883. II. 269–70.

A *The War of Inis-Thoná*ban a kezdő sorok az oly karakterisztikus ossziáni álommetaforával indítják az inisztónai csata epizódját, amelyben Osszián saját ifjúságára mereng vissza, egy örömteli álomban visszaidézve az elmúlt éveket:

Our youth is like the dream of the hunter on the hill of heath. He sleeps in the mild beams of the sun: he awakes amidst a storm; the red lightning flies around: trees shake their heads to the wind! He looks back with joy on the day of the sun, and the pleasant dreams of his rest!

When shall Ossian's youth return? When his ear delight in the sound of arms? When shall I, like Oscar, travel in the light of my steel? Come with your streams, ye hills of Cona! listen to the voice of Ossian. The song rises, like the sun, in my soul. I feel the joys of other times. I behold thy towers, O Selma! the oaks of thy shaded wall: thy streams sound in my ear; thy heroes gather round...(*Inisthona* pars. 1-2.)¹⁸

[Ember' ifjusága olyan,
Mint vadász' álma a' halmon.
Alszik a' szelid napfényben,
'S dörgő fergeteg költi fel.
Lángzó villám jár körösded,
Szélben zúgnak a' fa-tetők.
Örömmel tekintget vissza
A' verőfényes napokra,
'S nyugta' kedves álmaira.
Mikor tér meg Osián' ifjusága?
Mikor fogja vidítani még
Fegyverek' zöreije fülét?
Mikor járdalok Oskárként.
Ragyogva aczél' fényében?
Jertek, folyóstúl, Kóna' halmai,
Jertek 's halljátok Osián' szavát.
Ébred lelkemben az ének,
Mint a' nap' kelő sugára,
Érzem a' régi idők' örömit.]¹⁹

A *Protrepticon*ban, Ossziánhoz hasonlóan, szintén az ősz poéta mereng vissza gyermekkorának (a pontosság kedvéért 12 éves korának) meghatározó jelenetére.²⁰ A jelenet Pozsonyban játszódik. A várost Denis a humanista hagyományok szerint a Pisonia névvel illeti. Eredetileg a Mátyás-kori humanista történetíró, Pietro Ransano leleménye ez, aki a *Magyarország történetének rövid foglalata* című munkájában a római Piso család nevével hozta kapcsolatba és Pisonium néven antikizálta

¹⁸ GASKILL 1996. 115.

¹⁹ FÁBIÁN 1883. II. 285–86.

²⁰ A jelenet fontosságáról lásd még DENIS 1797a. 216–220.

az egykori római provincia, Pannónia e városát is.²¹ Ezt a hagyományt használta fel a nagyszombati jezsuita tanár, Petrus Schez *Metamorphosis Hungariae* című eposzá-
nak 10. részében. A valószínűleg általa kitalált átváltozás-mítosz szerint a nimfa,
Pisonia az Ister folyamba volt szerelmes, ám amikor annak tükrébe nézve a nála
kiválóbb nimfa, Vienna képét látta, keservében átváltozott: fejéből vár, testéből a
város, lábaiból-kezeiből a négy torony lett.²²

Mária Terézia mintegy a protrepticonon belüli protrepticont intéz a „*pannonok-
hoz*”. A királyasszony olyan pózban teszi ezt, amely, amint arra a kifejezések és
azok párhuzamai rámutatnak, felidézi a kisdedet karjaiban tartó Szűz Mária alakját
--- ez nem jelentéktelen abból a (Denisnél kimondatlan) szempontból, hogy a Szűz
Mária oltalmába ajánlott ország hőseihez szól. Ezt a háttérrel mutatják a beszéd
ismétlődő „*parvulus hic*” (ez a kisded) megnevezésének párhuzamai, amelyek
Denis rendtársai, a Szentírást magyarázó, illetve prédikáló jezsuita szerzők munká-
iban lelhetők fel: Cornelius a Lapide Izaiás-magyarázatában és Joannes Foresius
beszédgyűjteményében. Ugyanebben a környezetben találhatunk párhuzamot a
„*gremio complexa tenebat*” kifejezésre, a Szűz Mária hét misztériumáról szóló költe-
ményből, a szintén jezsuita Antonius Chanut munkájából.

A rendek reakciójának leírásában Denis azt a hasonlatot bővíti ki, amellyel Ho-
mérosznál az *Ilias*ban találkozunk, ahol Odüsszeusz beszédének fenséges volta
igazolódik (3, 221–222, Devecseri Gábor fordításában): „...*Csakhogy amint kebeléből
úgy zuditotta ki roppant / hangját és szavait, mint télen a hózivatar hull*”. Érdemes ész-
revenni, hogy a leírás nagy részét a hasonlat foglalja el – az arra következő, a jövő
számára is példaadó győzelem csak rövid allegóriát kap. Ezzel egyrészt kiemeli a
győzelem gyorsaságát, másrészt elmellőzheti azt a ténytet, hogy a szóban forgó há-
ború, amint a kortársak is tudhatták, csak a veszteségek részleges enyhítésével
zárult le.

A második rész a jelen helyzet leírásával kezdődik: ismét idegen ellenség áll az
Ister partján, s olyan fejedelem kéri a támogatást, aki Mária Terézia hasonmása:
Ferenc. Az ő és testvérei, a magyar nádorok dicsőítése következik: először a vers

²¹ „*Supra Pestensem, ad M. Romanorum passuum ferne centum, abest Posoniensis, nomen habens a vetusta urbe
Pisonium (ut credo) aliquando ab aliquo e Romanorum Pisonum nominata...*” RANSANUS 1977. 107 („*Pest
megye fölött mintegy száz római mérföldre található Pozsony, amely nevét a régi Pisonium nevű városról kapta ---
mint gondolom ---, melyet egykor a római Pisók egyikéről neveztek el, de a nép később az »i«-t »o«-ra változtatva
Posoniumnak ejtette...*” RANSANUS 1985. 71.)

²² *Nam similem sensim formam induit illa videndo; / parte tamen multa mansit, ut ante, minor. / Fit caput arx,
reliquum succedit corpus in urbem, / quattuor in turres pesque manusque migrant. / Gaudet adhuc Istro,
tamquam sint oscula, lambi, / urbsque propinqua, prius quod Dea, flumen amat, / oblatura velut regni diadema
Viennae, / Austria dum dextram tendit in arva manum. / Dextera servabat dominae de vertice tegmen, / nunc
sacra sublimis pignora turris habet. / Praescia nempe fuit, fas sit mihi credere, fati, / quod dabit Hungaricis
Austria iura plagis. (Hiszen látszatra hasonló alakot öltött lassan, / sok részben mégis megmaradt olyannak, mint
azelőtt, kisebb korában. / A fej vár lett, a test többi része helyett város keletkezett, / a lábak és a kezek négy torony-
nyá lettek. / Még mindig örül annak, hogy az Ister nyaldossa --- akárhá csók volna ---, / a közeli város szereti a
folyamot, amelyet korábban mint istennő [szeretett]. / Mintha fel akarná ajánlani az királyi fejéket Viennának, /
jobb karját az ausztriai mezei felé nyújtja. / Ez a jobb kar a hegytetőről az úrnő hajlékát védte, / most a szent
zálogot foglalja magába a fenséges torony. / Bizony helyes, ha úgy hiszem, hogy előre tudta a végzetet, / amelyet
Ausztria ítélte szabott a magyar tájaknak.) SCHEZ 1716. § 10. p. B/5/a.*

keletkezésének idején már nem élő Sándor Lipóté (ahogy a versben olvassuk, őt immár Emericus, azaz Szent Imre tartja karjai közt), majd Józsefé.

A poéta protrepticonja zárja a verset. A magyarok dicsőítésével kezdődik. A dicsőítés retorikai szabályai szerint először a természet, majd az emberek kerülnek sorra.²³ A természet dicsőítése során bőségesen állt a költő rendelkezésére a „*fertilitas Hungariae*” toposzainak készlete. Ennek első része a „*fertilitas Hungariae*”, Magyarország természet adta javainak immár több évszázada gazdagodó érvkészlete.²⁴ Erre következik a lakók kiválóságának magasztalása. Az oszmán hódítás vége után a háború immár nem a hitetlenek ellen zajlik – az érvek közül kimarad a kereszténység védőbástyájának eleme, ehelyett a Habsburgok uralta más országokkal együtt aratott korábbi hadisikerek kapnak hangsúlyt, s szolgálnak indokul a verset záró buzdításához.

Denis versének közvetlen európai visszhangjáról itt nincs terünk írni,²⁵ a magyar fogadtatást tárgyaljuk.²⁶ Első magyar fordítása, Mérey Sándor munkája kétszer jelent meg: először önállóan, majd – azután, hogy a latin vers a *Magyar Hírmondó*-ban szeptember 9-én közlésre került – a *Magyar Hírmondó* november 18-ai számában. A másik magyar adaptáció, Csokonai Vitéz Mihályé, a *Diétai Múza* IV. füzetében jelent meg.²⁷ A kutatás érthető módon Csokonai adaptációjára összpontosít. A továbbiakban, Mérey munkájának rövid tárgyalása után, mi is ezt tesszük.

Az 1796-ban még joghallgató Mérey, aki később a színházi életben és a politikában jelentős szerepet töltött be,²⁸ verselésében nem követi az eredetit: páros rímű tizenkettesekben fordít. Tartalmában követi a latin eredetit, de annak tömörségét a terjengősséggel járó tizenkettesek miatt nem adhatta vissza. Emellett időnként mitológiai, időnként történeti kiegészítésekkel él: Sándor Lipótot és Józsefet például Castorhoz és Polluxhoz hasonlítja, s vers végén pedig nevesíti a hajdani hős magyarokat: a Nádasdyak, a Kinizsiek és a Hunyadiak rövid előszámlálását adja.

Csokonai adaptációjában a versforma megmarad, de jelentősebb tartalmi változtatásokat látunk, mint Méreynél. Ezek a különbségek a kultikus Csokonai-megközelítésben igen könnyen csábíthatnak összevetésre, ami Csokonai kiválóságának kiemelését szolgálja. Némi iróniával szólva, hazánk forró szívű ifjú nagyjának nemzeti nyelven írt költeménye fölébe magasodik a holt nyelven könyvekből szöveget faragó császári udvari agg versezetének. „*A költemény tulajdonképpen a magyarok magasztalása; mivel azonban minden érzelem híján van s csak üres bombastok összehalmozásából áll, nincs az emberre semmi hatása*” – olvassuk Unger A. Barnabást a *Protrepticon*-ról. Amint később látni fogjuk, az „üres”, „bombasztikus” jelző megjelenik a kritikai kiadás jegyzeteiben is.

²³ Erről a szabályról lásd JANKOVITS 2002. 126.

²⁴ Lásd HOPP 1992. 14–62.; IMRE 1995. 71–72., 143–166., 223–233.

²⁵ A *Protrepticon* általunk ismert külföldi közlései az első megjelenés utáni években: DENIS 1797a.; DENIS 1797b.; DENIS 1797c.; WIELAND 1797. 163.

²⁶ Az 1796–1797-es politikai események alkalmával született más versekről összefoglalóan I. PORKOLÁB 2013, Denisről e tanulmányban: 31.

²⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

²⁸ SZINNYEI 1902. 1103–1106.; KÖLCSEY 2000. 276–277.

Amint arra a közelmúltban, Csokonai-monográfiájában Szilágyi Márton rámutat, a szakirodalom jellemző törekvése volt az „ideológiai próbálkozás arra, hogy a költőt sikerüljön legalább... közvetve bekapcsolni a forradalmi hagyományok üdöttörténeti sémájába.”²⁹ Ebből a szemszögből nézve Csokonai azért fordult az ilyen sablonos udvarhú versek felé, mert egzisztenciális kényszere, a mecénások szerzésének szándéka készítette erre. Karikírozva az álláspontot, Csokonait mintegy a kenyérvágy szorította milderre: ahelyett, hogy kuruc jakobinus vershadai élén királyostól guillotine alá szólítsa az egész pozsonyi országgyűlést, igazi forradalmárként konspiratív rejtgette jövőbe mutató szándékát, udvari köntösbe bújtatta eszméit – a boldog jelenben élő filológus feladata pedig az, hogy a köntös alá kukkantson. Szilágyi ezt a koncepciót kritizálva mutat rá arra, hogy mind az 1796-os országgyűlésen, mind Csokonai verseiben éppen az a fő gondolat, ami a *Protrepticon*-ban is megtalálható: a magyar rendek és a király összefogása az „*Istentelen, Isteni, 's Világi Törvények nélkül való Frantzia Nemzet*” ellen. Csokonai egyeztető, mind az uralkodóház, mind a magyar rendek felé gesztusokkal szolgáló eljárásának bizonyítéka, hogy a *Diéti Magyar Múzsza* legfontosabb versei az utóbbi fél vitézségét hangsúlyozzák, amelyet az előbbi védelmében mutathat meg. Ebbe a koncepcióba illeszkedik a Denis-adaptáció is: „*egyetlen kimerevített történeti pillanatot avat előképpé, egy olyan eseményt, amelyben a király és a rendek teljes harmóniája mutatkozik meg. A pozsonyi országgyűlés alkalmával a magyar rendek megtette felajánlás, Mária Terézia trónja megmentésének kinyilvánított szándéka az egység történeti pillanatát mutatja fel*”.³⁰

A politikatörténeti megítélésben tehát változott a kép. Vajon mi a helyzet a költői mesterség terén? A kérdés részletes tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit, csak néhány szempontra hívhatjuk fel a figyelmet.

Idézzünk egy jellemzően önellentmondó állítást a Csokonai-versek kritikai kiadásából: „különben Csokonai, szokásától eltérően, nem egészen szó szerint fordított: a bombasztikus, üres eredetig igyekezett némileg megemelni, s ez a terjedelemben is érezte hatását: az eredeti 71 sorát 109-re duzzasztotta.” Ha félretesszük kultikus szemüvegünket, akár azt is mondhatnók: ha az eredetig bombasztikusnak ítéljük, a fordítás ezeket a bombasztokat még tovább szaporította. Miért tette ezt? A *Protrepticon* közvetlen recepciójának tanulmányozása során választ kaphatunk a kérdésre.

Denis verse az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálható, az Apponyi-könyvtár egy kolligátumában.³¹ A kolligátum tartalmazza a költemény ugyanazon évben megjelent német nyelvű szabad prózai fordítását, Franz von Säulenfeld munkáját is.³² A fordító a fordítás ilyen karakterét a latin és a német nyelvet meghatározó géniusza közötti különbséggel indokolja, ugyanakkor hangoztatja, hogy nem akart eltávolodni az eredeti szerzőjének szellemiségétől. Bármilyen mérvűnek és módúnak tartjuk ezeket az eltéréseket, azt bizonyosan állíthatjuk, hogy javarészt Csokonainál is megtalálhatók. A szövegek összevetése után határozottan úgy lát-

²⁹ SZILÁGYI 2014. 135.

³⁰ SZILÁGYI 2014. 163–165.

³¹ OSZK App. Hung. V. 2917.

³² SÄULENFELD 1796. Szövegét lásd a II. Függelékben.

szik, hogy Csokonai mindössze a versmértéket vette át Denistől, a szöveg tartalmát illetően Säulenfeldből indult ki.

Mindjárt a német fordítás ismeretére utal a cím is. A *Protrepticon* első kiadásának végén Denis csak az „M. D.” monogrammal jelölte szerzőségét, s az, hogy a szerző neve nem volt könnyen felfejthető, mutatja, hogy Mérey fordításának első, önálló kiadásában is ez a monogram szerepel.³³ Säulenfeld azonban megadta mintája szerzőjének nemcsak teljes nevét, hanem udvari tanácsosi titulusát is: „*An die Ungarische Nation aus dem lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt von Franz von Säulenfeld.*” Csokonai főcímmek nem a *Protrepticon* magyar megfelelőjét vagy akár az eredeti címet adja, hanem a szöveg alaphelyzetére utaló „Látás”-t, alcímmek azonban a német szöveget ülteti át: „*Írta Deák nyelven Udvar[ari] Tanácsos Denisz Úr. Németre fordította Säulenfeld Úr.*”

A német fordítás kezdetén az eredetiben megalkotott szerep, a gyermekkorába visszamerengő agg figurája helyett a korábban elhagyott lanthoz, vagyis a költészethez történő visszatérés jelenik meg. Csokonai ezt bontja ki és módosítja a következő sorokban (2–4):

zeng a' rózsákra akasztott
Páfusi kis lantom 's már trombita módra zörögvén
Tábori hangokkal dobját siketíti fülemnek!

A Venus/Aphrodité virágára akasztott „*páfusi kis lant*” a Paphosban tisztelt szerelmenistennő uralta területre, a szerelmi költészetre, a „kis” jelzővel határozottan a kisköltészetre utal. Nehezen eldönthető, hogy a dob(hártya)siketítő lanttrombita artisztikus concetto-e, vagy szándékos képzavar – az utóbbi esetben a vers elején lehet, hogy ironikus távolságtartásul szolgál. Akárhogy is, a képet nem egyszerűen a költészethez való visszatérésként, hanem a szerelmi költészet helyett az ódaköltészetre való áttérésként magyarázhatjuk. Ebben Csokonai kreatívan továbbgondolhatta, amit Säulenfeldnél olvasott, de semmiképpen nem vette tekintetbe az eredeti latin kezdetén megjelenő, múltba merengő öregember szerepét – amelyet a másik magyar fordító, az egyébiránt ugyancsak ifjú Mérey megtartott:

Különös Gondolat! melly edgy tsendes éjjen
Azonnal Lelkembe hatott olyan méjjen,
Hogy érzékeny Képjét elejbém állítván,
Már öregségemre újjra fel-buzdítván
Versezésre kisztet. Elmémet futtattya,
Gyermeki Koromat eszembe juttattya.

Säulenfeld felhasználására utalnak azok a megoldások, amelyek a német szöveg félrefordítására utalnak. Denisnél a 8. sorban a harsogó kürtökről olvasunk. A latin

³³ DENIS 1796b. címlap.

tubát Säulenfeld a nem szokványos *Kriegstrommete* szóval fordítja. Ezt a szót Csokonai, aki ezidőtájt maga is fejlesztendőnek gondolta német tudását, s annak korlátairól más munkái is tanúskodnak,³⁴ valószínűleg félreértésből a *Kriegstrommel* (harci dob) szóval keverte össze, s így született a „tábori dobszó” fordítás – amelyet másképpen, mint Säulenfeld szövege alapján aligha magyarázhatnánk meg. Hasonlóképpen a 44. sorban a „mit einem Zug”, (egyszerre kihúzva, egy húzással) kifejezést, amely a szövegkörnyezetben a kardok kihúzására vonatkozik, de önmagában az „egy menetben” kifejezéssel is fordítható, Csokonai az „*öszve tsoportozván mennek*” fordítással adja vissza.

Jellemző, hogy a Denisénel található pogány-antik szavakat Csokonai csak akkor tartja meg pontosan, ha azok Säulenfeldnél is szerepelnek. A Denisénel az 59. sorban és Säulenfeld fordításában is megjelenő Ceres figurája Csokonainál is megjelenik. A rögtön utána következő Lyaeus (feloldó, szabadító, Dionüszosz egyik jelzője) azonban név szerint elmarad, Csokonai a németben látható „*es frohlockt der Gott des Weines*” fordítását adja: „*bornak az istene örvend*”.

Amikor Csokonainál Denishez képest részletesebb leírás olvasható, az esetek túlnyomó részében Säulenfeldnél is azt találunk: például akkor, amikor a Denisénel található „*lacrimae minaces*” (fenyegető könnyek, 28.) kifejezést Säulenfeld az ifjak és a vének felindultságát külön részletesebb leírássá terjeszti ki, Csokonai pedig tovább differenciálja ezt (39–43):

es träufeln Thränen vom Auge des
Jünglings, und von der grauen
Wimper des Alten – Thränen, die
dem übermüthigen Feind Tod und
Verderben verkündigen...

...Könnyek gördülnek az ifjak'
Szikrádzó szemiből, 's a' feltüzesült öre-
geknek
Ősz pillájokról folynak vérrel tele köny-
nyek.
Rettenetes, bosszús könnyek, a' mellyek
az ádáz
Ellenségre halált 's végső veszedelmet
izenne.

Amint korábban Dionüszosz esetében látjuk, Säulenfeld időnként magyarázó fordítással adja vissza a pogány-antik istenségek nevét. Csokonai viszont olykor visszaantikizálja ezeket a neveket, de nem azt a névváltozatot írja, amelyet Denisénel találunk. A 32 sor homéroszi eredetű hasonlatában Denisénel az Auster megnevezés áll, amelyet Säulenfeld a *Südwind* szóval fordít, Csokonai viszont a déli szél másik latin nevét, a Notust használja. Ugyanez történik Marssal (Denisénel a 61., Csokonainál a 97.) sorban: a németben olvasható *Kriegsgott* helyett a magyarban a hadistenő, Bellona neve jelenik meg. A magyar költő mindkét esetben másként antikizál – pontosabban, ha jól látjuk, újraantikizál.

³⁴ SZILÁGYI 2014. 153–154.

Összegezve az eddigieket, határozottan úgy látszik, hogy Csokonai nem az eredetiből, hanem Säulenfeld szabad fordításából dolgozott. Ez különösen azért érdekes, mert a *Protrepticon* Mérey fordításával kísért latin szövege jóval az országgyűlés kezdete előtt, a *Magyar Hírmondó* szeptember 9-ei számában olvasható volt – vagyis sokkal szélesebb körben volt elérhető, mint az önállóan megjelent német fordítás. Miért nem használta fel ezt Csokonai? Talán azért, mert a szeptemberi *Hírmondó* nem állt rendelkezésére, s lehet, hogy azért, mert a megjelent Mérey-fordítás saját ízlésének inkább megfelelő alternatíváját akarta nyújtani a német fordítás alapján. Az eredetitől eltérő újraantikizálások ténye inkább Denis ismeretének hiánya mellett szól, az viszont, hogy a *Látás* a IV. számban jelent meg, tehát bizonyosan később, mint novemberben, inkább a szándékos mellőzésre utal. A kérdés végső eldöntése a *Diétai Magyar Múzsza* történetének adatszegénysége miatt igen nehéz.³⁵ Bárhogy is történt azonban, a továbbiakban aligha érdemes az eddigi módon összevetni a *Protrepticont* és a *Látást*. Legfeljebb annyit állapíthatunk meg, Karinthyval visszaélve, hogy Csokonai versében tüzeesebb a magyaros Herz, a Denisében sűrűbb az attikai só.

Sok tanulsággal szolgálhat ugyanakkor a német és a magyar szöveg összevetése. Miként alakította át forrását Csokonai?

Egyrészt magyar nemzeti kiegészítésekkel élt. Az ország nagyjaiból a *Látásban* „fényes rendek” lesznek. Ahol Säulenfeld Pannóniát ír, ott Csokonai „Árpád földét”. A „királyaitok vére” esetében a birtokos személyrag elmarad, talán azért, mert nem tartotta illendőnek, hogy a Habsburg uralkodókat is a régi nemzeti királyok rangjára emelje. A 39 sorban a „magyaros szívek”, a 104. sorban a „magyaros karotokkal” jelzője hasonló kiegészítés. A nemesi-nemzeti eredettudat jegyében az 51. és a 60. sorban megjelenik a „Scytha” jelző. A magyar emberek hadisikereiket Säulenfeldnél az osztrákok és a csehek oldalán vívják ki, a *Látásban* a társnemzetek elmaradnak, s helyükre az Eger várát a törökök ellen védők bátorságára utaló „egri” név kerül.

Másrészt díszítette a prózát, elsősorban jelzőkkel – némi kajánsággal, a szó eredeti „vatta” értelmében értve, „bombasztokkal”. Korábban már idéztük a *Látás* 39–43. sorát, amelyben a német szövegben található „könnyek” kisebb jelzőhadtsereget kapnak Csokonainál. Hasonlóra bőven idézhetünk példát. Amikor Säulenfeldnél egyszerű összehasonlítás áll – a magyar nép senkit nem enged maga elé vitézségben és jámborságban –, Csokonainál mindez így hangzik: „Óh te nemes Nemzet! mellybenn a' régi vitézség' / És az igaz hívség' leg forróbb lángjai égnek” (21–22). Károly lányából Károly árva leánya lesz, az ölében tartott kisedből is „árva kised”: ezzel a kiseded apja, a máskülönben jó egészségnek örvendő I. Lotharingiai Ferenc mintegy kimúl a költői cél érdekében. A *Látásban* nem egyszerűen az ellenség, hanem annak „mérge szorongat”, a reményből „szívbeli remény” lesz, a kisedet tartó kar „el-bádogyadt” jelzőt kap, az anya és a gyermek bánatos édes anya és gyenge szülött. Ezek a kiegészítések többnyire a preromantika eszköztárából származnak.

³⁵ DEBRECZENI 2012. 39–40.

A részletező kibővítés, a retorikai *amplificatio* szónoki eljárása a leginkább a homéroszi hasonlatnál figyelhető meg a *Látásban*. Denisnél ez még csak két sor (32–33), Säulenfeld kibővíti, Csokonai hat sornyira részletezi:

wie der Südwind die
unübersehbare flüchtende Menge
der Schneeflocken oder des
erzürnten Hagels vor sich
hinjagt... (32-33)

Mint mikor a' rohanó jégzápport, avagy az
omló

Fergeteges havakat szanaszét szórakálja az
Auszter,

Úgy kavarog minden részről a' Scytha vité-
zek'

Tábora; mint a' hegyek' derekán bömbölve le
omló

Téli patak, mikor a' gátat darabokra sza-
kasztván

Tör mindent, 's ha elébe akad le sodarja ma-
gával, (49-54)

Összesítve a fentieket: Säulenfeld prózai adaptációja az oratio soluta adta lehetőségekkel élve terjedősebb Denisénél. Csokonai viszont a maga hexameterében ezt az eredeti latin ismerete vagy felhasználása nélkül nem tömörítette vissza, hanem megtartotta, sőt tovább bővítette a németben található részleteket. Egyrészt olvasóközönségéhez igazodva kihagyta a birodalmi elemeket, és a magyarokat dicsőítő, sajátosan magyar toposzokat adott hozzá. Másrészt egyfelől a deákos klasszicizmus hagyományában antikizálta a szöveget, másfelől tovább bővítette a preromantika jegyében – haladó szemmel nézve ez adja munkája erényét.

Térjünk vissza Pécsre. Miért lehetett Denis közkedvelt a püspöki könyvtárban? Tudjuk, hogy számos munkája megvan itt. Általános költői és tudósi tekintélye mellett különösen azért, mert a jezsuita rendtársak közül számosan tartózkodtak, s működtek itt olyanok, akiknek élete Denishez hasonlóan változott meg a rend feloszlása után: Faicsér Ferenc, Babai Ferenc, Tóth Farkas, a jezsuita gimnázium költő-tanárai, akik tanítói munkássága, nem utolsósorban Klimó György pártfogása révén 1773 után is folytatódott az immár királyi pécsi főgimnáziumban. A könyvtárba Denis művei Klimó utódai idejében is érkeztek: jellemző módon ezek között nemcsak a jezsuita rendet dicsőítő latin gyászselégia, hanem annak német és magyar fordítása is megtalálható.³⁶ További adatok reményében egyelőre ezzel az általános magyarázattal indokolhatjuk, miért szerepel a nyolc, Denis neve alatt található tétel mellett a kilencedik, a hálózati katalógusban hamarosan Denis neve alatt is kereshető *Protrepticon*.

³⁶ DENIS 1812.; DENIS 1823a.; DENIS 1823b.; DENIS 1823c.

Függelék

A Függelék I. részében Denis *Protrepticon*jának szövege és prózai fordítása után található a párhuzamos helyek. Az ókori hivatkozásokat a *Thesaurus Linguae Latinae*, illetve a *Greek--English Lexicon* hivatkozási szabványa szerint adjuk meg. A későbbi szerzők rövidített hivatkozásainak feloldása a rövidítés utáni jegyzetekben található – amennyiben fontosnak ítéltük, a vonatkozó szövegrész megadásával, a könnyebb konzultáció kedvéért teljes leírással és a kötetől eltérő leírással: ezek a leírások hiányoznak a tanulmány irodalomjegyzékéből. A Függelék II. része Säulenfeld adaptációja. Csokonai *Látás*ának változatait a kritikai kiadás tartalmazza – erre a dolgozat 1. jegyzetében hivatkoztunk, itteni közlése fölösleges volna.

I.

Michael Denis

Protrepticon inclitae nationi Hungaricae

Quae mihi se species per amica silentia noctis
 obiicit, Aonidumque iterum pertemptat amore
 carmina desuetum longo iam tempore pectus?
 Acta mihi puero redit aetas. Horrida bella,
 5 bella cient gentes. Istro delata secundo
 pulveris attollunt nubes, densisque moventur
 ordinibus, rapiuntque viam fulgentia signis
 agmina. Concrepuere tubae. Ferit ungula campos.
 Ast ubi Pannoniae ad fines Pisonia claro
 10 vertice consurgit, media inter milia cerno
 sublimen solio, procerum stipante corona,
 Caesareis prognatam atavis tantisque relictam
 heredem regnis, primaevo in flore iuventae,
 Carolidem, magno dignam genitore, Theresam,
 15 ora deae similem; sed nubila frontis honorem
 involvunt turbatque oculos pia gutta nitentes.
 Inclita gens, animis nulli dextrisque secunda!
 Carolis ad te confugio, tua brachia posco:
 sic ait: heroes, regem defendite vestram,
 20 Pannonidae! Quae iam superet fortuna, videtis.
 Hostibus undique pressa meis in acinace vestro,
 in vestra spem pono fide; neque sola ego, mecum
 parvulus hic (gremio puerum complexa tenebat)
 parvulus hic, sanguis regum, castique Hymenaei
 25 susceptum vobis pignus. Cui, vestra periclis
 ni vis eripiat, mater natusque, relinquer?
 Prolem ostentantem, et superaddere plura parantem
 occupat herorum fremitus lacrimaeque minaces,

30 nullaque iam ferri retinens vagina corusci.
 Astra ferit clamor. Nostra pro rege Theresa:
 Unica vox: moriamur! ait. Mora nulla; velut cum
 aut nivium floccos, aut densae grandinis iras
 A tergo incumbens Notus impulit, Hungara virtus
 late excita ruit, fertque, et rapit omnia secum,
 35 donec ad attonitum sua stare tropaea videret
 Rhenum et Carolidos iam firmam in fronte coronam.
 Haec species obiecta mihi. Gens inclita, praestans
 ingenio, fidens animis, tellure beata,
 Pannonidae! nunquid vos his maioribus ortos
 40 gaudetis? Nunquid patriae virtutis imago
 fixa oculis haerens stimulos sub pectore versat
 nobilis invidiae, similesque inflammat in ausus?
 En iterum fera bella tument, en rursus ad Istrum.
 propitiam nactus fortunam fulminat hostis.
 45 Rursus ad antiquam virtutem animosque fideles
 respicit Hungariae princeps, quo mitior alter
 non fuit, aut aequi servantior. Ille Theresam
 ore animoque ferens aviam primusque nepotum.
 Ille sui fratrem, qui vobis pignus amoris
 50 tradidit atque diu incolumem sperabat habendum.
 At quia iam castis illum complexibus inter
 caelicolas, Emerice! tenes, qui se ore referret.
 Mox alium cessit fratrem propriumque dicavit
 excelsi Iosephum animi, normamque iuventae,
 55 Ille igitur princeps ad magnae exempla Theresae
 respicit Hungariae vires Franciscus et artis
 in rebus meminisse cupit vos laudis avitae.
 Ecquis enim populus naturae munere tantas
 iactet opes! Quam laeta Ceres, quam larga Lyaei
 60 Dona, quis armenti numerus, quis cultus equorum,
 robora quam selecta virum devotaque Marti
 pectora, quam vario quoties retulistis ab hoste,
 Austriadas inter medii fortesque Bohemos,
 seu veheret sonipes, seu staret pugna, triumphos!
 65 Ergo agite, et priscae memores virtutis ad arma,
 dum patria et princeps invitat, ad arma volentes
 Brachia ferte, viri! Properet generosa iuventus,
 solliciti quo regis amor, quo pulchra pericla
 communisque salus et iturum in saecula nomen
 70 evocat! Hungaricis olim est asserta lacertis
 maiestas aviae, sit nunc asserta nepotis.

1–2 species obiicit] *cf.* CIC. Phil. 2, 68; SEN. epist. 87, 34 || pertemptat pectus] *cf.*
 STAT. 3, 381; VERG. Aen. 1, 502 || 1 per amica silentia] VERG. Aen. 2, 255 | per
 silentia noctis] OV. met. 7, 184; SIL. 5, 2; VAL. FL. 2, 288 || 2 pertemptat amore] *cf.*

STAT. Theb. 5, 446 | Aonidumque amore] cf. Camerarius, ecl. 13, 14³⁷ || **3** desuetum pectus] Gager, 13³⁸ || **4** acta aetas] cf. TAC. ann. 16, 26 | mihi puero] OV. trist. 4, 10, 69 Pont. 4, 12, 20 | redit aetas] VERG. Aen. 6, 86 || **5** bella cient] VERG. Aen. 1, 541 al. | cient gentes] cf. STAT. Theb. 12, 721 | Istro delata secundo] cf. LIV. 5, 46, 8 || **6** pulveris nubes] CURT. 4, 15, 32; 5, 13, 12 || **6-7** densis ordinibus] LIV. 35, 5, 7; TAC. hist. 2, 14; 3, 17; 3, 63 | fulgentia signis] HOR. carm. 1, 7, 19 || **7-8** fulgentia agmina] cf. VELL. 2, 106, 1 || **8** concrepuere tubae] cf. AMM. 12, 26, 27; DAMAS. epigr. 40, 2 | ferit ungula campos] STAT. Theb. 6, 401 || **10** vertice consurgit] PROP. 4, 1, 125 | media inter milia] VERG. Aen. 9, 549 || **11** sublimes solio] cf. STAT. Theb. 11, 720 | stipante corona] STAT. Theb. 1, 612 || **12** Caesareis prognatam atavis] cf. HOR. carm. 1, 1, 1 | **12-13** relictam heredem regnis] cf. CIC. Att. 14, 21, 3 || **13** primaevo in flore iuventae] VERG. Aen. 7, 162; SIL. 16, 405 || **14** magno genitore] cf. SEN. Tro. 237; HOMER. 537 || **15** ora deae similem] cf. VERG. 1, 589 | frontis honorem] AUSON. Mos. 471; cf. STAT. Theb. 10, 256; STAT. silv. 1, 2, 113 || **15-16** nubila involvunt] Hutten, *Deploratio*, 250³⁹; cf. SIL. 4, 442 || **16** turbatque oculos] cf. CIC. Tusc. 3, 15; SEN. dial. 12 (11), 5, 3; | oculos nitentes] VERG. Aen. 1, 228 | pia gutta] Denis, Isaac, p. 52, l. 84⁴⁰ || **17** inclita gens] VAL. MAX. 9, 11 ext. 4 cf. SIL. 4, 495; VULG. deut. 4, 8 | gens nulli secunda] Kircher, *Latium*, 2, 2, 4 || **18** ad te confugio posco] VERG. Aen. 1, 666 || **19** sic ait] VERG. Aen. 1, 142; OV. met. 8, 168. al. | regem defendite] cf. CIC. Deiot. 2 || **20** superet fortuna] VERG. Aen. 5, 22 | quae fortuna videtis] VERG. Aen. 2, 350 || **21** undique pressa] Ferrerius, *Sylva*, 356;⁴¹ cf. CAES. Gall. 7, 51, 1 | in f vestro] cf. ARNOB. nat. 6, 11 || **22** in vestra fide] CIC. Font. 40; Verr. 2, 72 | spem pono] OV. Fast. 5, 652; met. 9, 683 || **23** parvulus hic] Cornelius Lapidus, 8, 4;⁴² Foresius,

³⁷ Aonidumque extinctus amor. Joachim Camerarius, *Eclogae*, ecl. 13, l. 14 = Id., *Eclogae/Die Eklogen*, hrsg. Lothar Mundt, Tübingen, Narr, 2004, p. 88.

³⁸ Guilelmus Gager, *Si mea cum vestris valuissent vota Britann...*, l. 13 = Oxoniensis Academiae Funebre Officium in Memoriam Honoratissimam Serenissimae et Beatissimae Elisabethae, nuper Angliae, Franciae et Hiberniae Reginae, Oxoniae, Barnes, 1603 = John Nichols, *The Progresses and Public Processions of Queen Elizabeth I*, vol. IV, ed. Elizabeth Goldring, Faith Eales, Elizabeth Clarke, Jayne Elisabeth Archer, Oxford, Clarendon, 2014, p. 397.

³⁹ Qualia contacto involvunt se nubila sole. Ulrich Hutten, *In Ioannis de Hutten interitum deploratio* = Uó, *Opera quae reperiri potuerunt omnia*, ed. Eduardus Böcking, vol. III, Lipsiae, Teubner, 1862. 410.

⁴⁰ Sint oculi testes, liquidi solaminis index / quos pia gutta rigat. Michael Denis, Isaac victima = Uó, *Carmina quaedam*, Vindobonae, Ignatius Albertus, 1794. 51.

⁴¹ Adde quod et cuneis hostilibus undique pressa / Languet [Gallia]. Zacharias Ferrerius, *Sylva*, l. 356 = *Carmina illustrium poetarum Italorum*, ed. Giovanni Gaetano Bottari, II, 1719. 279.

⁴² „Quia antequam sciat puer vocare patrem suum et matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, et spolia Samariae, coram rege Assyriorum.” . . . Quinque ergo paedationes hic praedicit Isaias . . . Tertio *parvulus hic* adhuc in ulnis matris existens, Herodem fugiens, et Aegyptum ingressus, ibi idola confringet: uti eum de facto fecisse habet traditio, de qua infra cap. IX. vers. 1. Itaque ex tunc idololatriam ex ea et ex orbe fugare et dispellere incipiet. Quarto, quod *parvulus hic* fidei lumen afferet pastoribus, quos per Angelum in praesepe vocabit, item Simeoni, Annae et aliis electis, dum praesentabitur in templo. Denique, antequam nascatur, infidelitatem, peccatum et daemonem ex multorum cordibus fugavit; per gratiam et fidem sui, quasi unius et solius mediatoris, atque Sanctos omnes tam in lege naturae, quam Mosaica, diabolum vincere faciet per merita sua praevisa, quae Deus in sua praesentia jam acceptavit, et remuneratus est, dando propterea gratiam iustis omnibus qui

18, 23, 49, 50⁴³ *al.*; *cf.* HIER. epist. 57, 7, 6; 58, 3, 5; HOM. Orig. in Luc.; 15 p 92, 14 *al.* | gremio complexa tenebat Chanut, 3, 24⁴⁴ || 24 castique Hymenaei] Pontanus, am. coniug. 3, 3, 66–67⁴⁵ || 25 susceptum pignus] *cf.* PELAG. in Rom. 8, 34 p. 70, 13 || 25–26 cui relinquor] VERG. Aen. 2, 678 | periclis eripiat] *cf.* VERG. Aen. 3, 711 || 27 prolem ostentantem] VAL. FL. 4, 757 | superaddere plura parantem] Gesnerus, Epithalamium, 54⁴⁶ || 28 heroum fremitus] *cf.* Pieczkonides, 458⁴⁷ || 29 nullaque iam] SIL. 17, 220 | ferri corusci] *cf.* STAT. Theb. 4, 9 | ferri retinens vagina] *cf.* OV. fast. 4, 929 | ferri corusci] Scheuchzer p. 409 (Opp. C. 209)⁴⁸ | retinens vagina] Heyne, p. 84 (PIND. N. 10, 6)⁴⁹ || 30 astra ferit] CLAUD. 26, 341 | astra ferit clamor] Becanus, 1, 24⁵⁰ *cf.* VERG. Aen. 2, 488 || 31 moriamur] *cf.* Thuróczy, 250, 937, 14–15;⁵¹ Hansiz, 1, 735⁵² | mora nulla] IUUV. 12, 111; OV. met. 1, 167; *al.* || 32–34 *cf.*

Christum praecesserunt. Ita S. Athanasius, lib. *De incarnat. Verbi*, cap. 1. Vides ergo ut parvulus hic ab utero, imo ante uterum, spoliare et praedare coeperit. Cornelius Cornelii a Lapide, Commentaria in Isaiam prophetam, cap. 8, vers. 4 = Id., Commentaria in quatuor prophetas maiores, Venetiis, Ex Typographia Balleoniana, 1741. 98.

⁴³ Parcite aureum mortalium par, Maria et Joseph, parvulus hic datus est nobis, filius natus est nobis... parvulus hic datus est vobis, si filius natus est vobis ... At hem! Parvulus hic Dominus noster est ... Parvulus hic pater est ... Parvulus hic magister est. Joannes Foresius, Allocutiones oratoriae, Vienna, Cosmerovius, 1679. 18, 23, 49, 50.

⁴⁴ Divinam gremio molem complexa tenebat. Antonius Chanut, Praecipua septem Augustissimae Virginis Mariae mysteria, I, Toulouse, Bosc, 1650, poema III, l. 24, p. 19; Parnassus Societatis Iesu: hoc est, poemata patrum Societatis, quae in Belgio, Gallia, Germania, Hispania, Italia, Polonia, etc. vel hactenus excusa sunt, vel recens elucubrata nunc primum evulgantur: studiose conquisita, accurate recensita, et in aliquot classes visa, Frankfurt, Schönwetter, 1654. 196.

⁴⁵ Hunc amor, hunc pax ipsa locum statuere quieti, / hunc legit fidei vincula castus Hymen, / castus Hymen, Hymenaeus, Hymen; age fistula, Hymenque / dic et Hymen; gaudet saepe iteratus Hymen. Giovanni Gioviano Pontano, Epithalamium in nuptiis Aureliae filiae. De amore coniugali [am. coniug.], lib. 3, carm. 3, ll. 65–68 = Uó, Poesie latine: Scelta, a cura di Liliana Monti Sabia, introd. Francesco Arnaldi, Milano–Napoli, Ricciardi, 1964 (Poeti latini del Quattrocento), tom. 1., p. 198; *cf.* "Rursus et inciet vincula castus Hymen." Giovanni Gioviano Pontano, Ad Uxorem. De amore coniugali [am. coniug.] lib. 1, carm. 6, l. 70. l. 70 = *Ibid.*, p. 150.

⁴⁶ Superaddere plura parabat / diva potens Cypri... Ioannes Matthias Gesnerus, Epithalamium Theophilo Sigefrido Bayero scriptum, ll. 54–55 = Recentiorum poetarum Germanorum carmina latina selectiora, ed. M. Ioannes Tobias Roenickius, tom. II, Helmstadtii, Drimbornius, 1751. 120.

⁴⁷ Quis fremitus circa heroum? Michael Pieczkonides, De bello turcico, l. 458 = Id., Classicum adversus bellum Turcicum, Fribergae, Hoffman, 1597, C/4/b.

⁴⁸ Qui fit, ut intrepidus acies nunquamque retortis / Luminibus videat densatas milite multo, / Nec timeat fulgorem aeris, ferrique corusci? Oppianus, Cynegetica, l. 209, trl. Johann Jacob Scheuchzer, Jobi physica sacra, Oder Hiobs Natur-Wissenschaft, vergliechen mit der Heutigen, Zürich, Bodmer, 1721. 409.

⁴⁹ Hypermnestra... / sola in vagina retinens gladium. Pindarus, Carmina cum lectionis varietate, cur. Christian Gottlob Heyne, Gottingae, Dieterich, 1773, p. 84 (Pindarus, Nemea, 10, 6).

⁵⁰ Guilielmus Becanus, Idyllia sacra, Idyllium 1: Josephus, l. 24 = Sidronii Hosschii e Societate Jesu Elegiarum libri sex, item Guilielmi Becani ex eadem Societate Idyllia et Elegiae, Norimbergae, Weber, 1755. 272.

⁵¹ Nonne Christus mortuus est pro nobis, et nosquoque moriamur pro illo. Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum, I: Textus, edd. Elisabeth Galántai, Julius Kristó, Bp., Akadémiai, 1985 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, ser. nova, tom. 7), cap. 250, § 937, ll. 14–15, p. 269.

⁵² "...in milite praesertim, quem duxit, quid amore posset, ostensum est: id erat eius fatum, ut quamvis a seculi negotiis alienissimus uni Deo et Ecclesiis sibi creditis vacare ardentissime cuperet, tamen iterum

HOM. Od. 3, 221--222 || 32 nivium floccos] Horváth, Institutiones, 439⁵³ al. | densae grandinis] AUSON. 146, 7 | grandinis iras] SIL. 12, 610 || 33 a tergo incumbens] Pray, Annales, 2, 4, 244;⁵⁴ cf. SIL. 12, 192 | Hungara virtus] Lehotzky, 34, 3⁵⁵ || 34 late excita] SIL. 16, 265 | excita ruit] cf. VERG. Aen. 3, 676 | rapit omnia secum] cf. VERG. Aen. 2, 675 | rapit omnia] LUCAN. 7, 487; 9, 543 | omnia secum] OV. epist. 15, 135; LUCAN. 7, 654; 10, 461; PETRON. 123, 1; SIL. 8, 333; VERG. georg. 3, 343; Aen. 11, 550 || 35 donec videret] VULG. Ion. 4, 5 | stare tropaea] Broukhusius, 51⁵⁶ || 36 in fronte coronam] DRAC. Romul. 10, 513 || 37 species obiecta] vide 1-2. | gens inclita] VULG. deut. 4, 8; SIL. 4, 495 || 37-38 praestans ingenio] AMM. 29, 1, 43; cf. QUINT. inst. 12, 10, 6 | praestans ingenio, fidens animis cf. SERV. Aen. 2, 61 || 38 fidens animis] cf. VERG. Aen. 2, 61 | tellure beata] cf. STAT. silv. 2, 7, 24 || 39 maioribus ortos] HOR. sat. 1, 6, 10 || 40 patriae virtutis imago] SIL. 1, 185 || 40-41 imago fixa cf. COD. Iust. 5, 37, 22, 3 | imago oculis haerens] cf. OV. Pont. 1, 9, 8 | fixa oculis haerens] cf. PROP. 1, 3, 19 || 41 oculis haerens] VERG. Aen. 1, 717-8; SIL. 12, 518 | stimulos sub pectore versat] VERG. Aen. 6, 101 || 41-42 stimulos invidiae] SIL. 7, 512 || 42 nobilis invidiae] Sergardius, 417, 24⁵⁷ || 43 fera bella] SIL. 7, 472; OV. met. 7, 212; al. | bella tument] OV. epist. 7, 121 || 44 propitiam fortunam] VAL. MAX. 1, 8ext, 4; SERV. Aen. 2, 388 | propitiam nactus fortunam] Aldenbrück, 97⁵⁸ | fulminat hostis] Mariosa, 43⁵⁹ ||

atque iterum cogeretur Imperatorem agere ea potissimum gratia, quod ab exercitu tantopere amatur. Eamus, inquebant et nos, et moriamur pro Deo, rege et archiduce nostro." Marcus Hansizius S. J., Germania sacra, tom. 1: Metropolis Lauriacensis cum episcopatu Pataviensi chronologice proposita, Augustae Vindelicorum, Schlüter et Happach, 1727. 735.

⁵³ Nivium ergo floccus unicus est innumeris concretus esse observatur lamellis... in maiores nivium floccos concretas ... Joannes Baptista Horváth, Institutiones physicae..., Augsburg, 1780⁴, p. 439.

⁵⁴ Pippus cum XIV. equitum millibus in Forum Iulii delatus, ad Lipientiam annem Venetorum copias obviam habuit, quem ubi simulato recta in hostem assultu, alibi reperto vado, traecisset, ex improviso ignaris a tergo incumbens partim in flumen, partim in fugam impulit. Georgius Pray, Annales regum Hungariae..., pars 2, Vindobonae, Trattner, 1764, lib. 4, p. 244.

⁵⁵ En vos Pannoniae Cives, audistis, in oris / Quid niteat vestris; Martis an Artis honos? / Facta docent Heroas; sed et altius Hungara virtus / Emicat; et Doctos, Fortibus esse licet. Andreas Lehotzky, Stemmatographia nobilium familiarum Regni Hungariae, II, Posenii, Weber, 1796, p. 37, l. 3.

⁵⁶ Non aliter, quam si veteres delatus ad Argos / Graiorum aspiceres ingentia stare tropaea. Ianus Broukhusius, Sermo ad Adrianum Kieboomium, l. 51 = Id, Poemata, ed. David Hoogstratanus, Amstelaedami, Halma, 1711, p. 447.

⁵⁷ Quod si loquacem cedat arundinem / Zeuxis precanti, Virgine parietem / implere gestit mentis ardor / nobilis invidiae tropaeum / facturus almae Solis adorea. Ludovicus Sergardius, Ad triumphantem Virginem . . . Ode, l. 24 = Uó, Satyrae, vol. 3, Lucae, Bonsignorius, 1783. 417.

⁵⁸ Alcides Cacum latronem famosum, quem Virgilius semiferum ac semihominem appellat, ore bovis instar proiecto flammam ac fumum <97> exserta lingua evomentem, dum ferro flammaque totam late viciniam vastaret, occidens sculpirur; quod et ita Severinus bono communi rei publicae consulens hostes publicos armis domitos a suis et vicinorum praediis arcuit, fortunam ideo nactus propitiam, in vita cumulat opibus, stabilem autem felicitatem per indolentiam, post mortem vitae mortalis exutus exuviis. Augustinus Aldenbrück, De religione antiquorum ubiorum, Coloniae Augustae Agrippinensium, 1749. 97.

⁵⁹ Buda, tuos circum colles iam fulminat hostis / Barbarus, Ottomanos aspice, Buda, duces, / Classica pulsa sonant, miscet fera praelia Mavors. / Vincimur: Hungarico sanguine sordet humus. Iacobus

45 ad antiquam virtutem animosque virilis] *cf.* VERG. Aen. 3, 342 | animosque fideles] *cf.* CIC. Marcell. 14 || 46 respicit princeps] *cf.* MANIL. 1, 263–4; || 46–47 quo mitior alter non fuit, aut aequi servantior] Mosantius, 23–24⁶⁰ || 48 ore animoque ferens] Erasmus, 12, 4⁶¹ | primusque nepotum] *cf.* OV. met. 1, 659 || 49 pignus amoris] VERG. 5, 538; 572; STAT. silv. 3, 2, 81; *al.* || 50 diu incolumem] *cf.* PLAUT. Truc. 169 | incolumem habendum] *cf.* CIC. Phil. 5, 39 || 51 castis complexibus] AUG. civ. 4, 8 || 51–52 inter caelicolas] PETRON. 126 | inter caelicolas tenet] *cf.* Stobaeus, 202, 16⁶² || 52 ore referret] VERG. Aen. 4, 329 || 53 mox alium] NEMES. cyn. 149 | propriumque dicavit] VERG. Aen. 1, 73 || 54 excelsi animi] CIC. off. 1, 15; 1, 81; 3, 24, 6 | norma iuventae] Tolosanus, 25⁶³ || 55 ille igitur princeps] CURT. 6, 10, 22 | magnae Theresae] Mar. Ther, 2;⁶⁴ Laiminger, 2;⁶⁵ *al.* || 56–57 artis in rebus] OV. Pont. 3, 2, 25; FLOR. 1, 22, 31; *al.* || 57 meminisse cupit] Curtius, 8⁶⁶ | laudis avitae] LAUS Pis. 33 || 58 naturae munere] PLIN. nat. 25, 19; APUL. apol. 40 || 58–59 tantas opes] STAT. silv. 5, 1, 231 || 59 iactet opes] Seidelius, 4⁶⁷; *cf.* SEN. dial. 7, 23, 3 | laeta Ceres] OV. Fast. 4, 407 || 59–60 Lyaei dona] SIL. 13, 416 || 60 armenti numerus] *cf.* TAC. Germ. 21 | cultus equorum] NEMES. cyn. 239 || 61 robor selecta virum] *cf.* LIV. 7, 7, 4 || 61–62 devotaque Marti pectora] *cf.* HOR. carm. 4, 14, 18 || 64 veheret sonipes] *cf.* LUCAN. 7, 723–4; STAT. Theb. 4, 136;

Mariosa, De laudibus Mariae Theresiae... Epistola, l. 43. = Monumentum inaugurationis regiae universitatis Budensis, Budae, Regia Universitas, 1780. 5.

⁶⁰ Progenies Carlus, patriae spes una labantis / et verae pietatis amans, quo mitior alter / nec fuit Anglorum princeps servantior aequi. Iacobus Mosantius Brionius, Funesti casus, potentissimi Magnae Britanniae regis per carnificis manum per carnificis manum infami parricidio trucidati extemporalis deploratio, ll. 23–24 = Id, Poemata, Cadomus, Cavelier, 1663. 77.

⁶¹ Isbrandum referens ore animoque patrem. Desiderius Erasmus, In filiam Bekae, quod sonat rivum lingua nostrate, l. 4 = Id., Poems, trl. Clarence H. Miller, ed. annot. Harry Vredeveld, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1993. 58.

⁶² Inter caelicolas tenet valetque. Kilianus Stobaeus, Opuscula, in quibus petrefactorum, numismatum et antiquitatum historia illustratur, Dantisci [Gdańsk], Knochius, 1752, p. 202, l. 16.

⁶³ Nec tibi Gregorius studiosae norma iuventae / utque aevo Vaxis, sic gravis arte, deest. Johannes Matthaes Tolosanus, Ad Cadurcum de M. Chavveto praeside Tolosano, l. 25 = Carmina illustrium poetarum Italarum, tom. 9, ed. Giovanni Gaetano Bottari, Florentiae, Joannes Caietanus Tartinius-Sanctis Franchius, 1722. 338.

⁶⁴ Reginae auspiciis superi sua munera spondent / spondet et haec Belgis Magna Theresa suis. [Incogn.], Mariae Theresiae regimine suo Belgis abundantiam redditurae, l. 2 = Staats-Relation derer neuesten Europäischen Nachrichten und Begebenheiten auf das Jahr 1749: ein historisches Journal, Monath Aprilis 1749. 59.

⁶⁵ Omnia haec possit, quae nec potuere parentes / regina Austriaci Magna Theresa soli. Carolus Josephus Laiminger, Aliud de eodem [novo Palatio Academico Viennensi], l. 2 = Id., Analecta poetica..., Viennae, Kurzböck, 1770. 52.

⁶⁶ En pietas, en prisca fides, quae principis ira / dulcior offensae non meminisse cupit. Lancinius Curtius [Curti, Lanzino], Ad Lodovici Sphortiam nomine Pelioiae absoluti, ll. 7–8 = Id., Epigrammata, Mediolani, de Valle, 1521, p. 29/v.

⁶⁷ Alcinoi curis respondet pomifer ortus: / aspicias, ut vernas undique iactet opes. Ioannes Baptista Seidelius, Ingratus inter homines locum non meretur, l. 4 = Collectio poetarum elegiacorum stilo et sapore Ovidiano scribentium, ed. Carolus Michaeler, Vindobonae, Kurzbek, 1789. 116.

Aubert, 467⁶⁸ | staret pugna] STAT. Theb. 9, 469 || 65 ergo agite] VERG. Aen. 3, 114; 5, 58 | priscae memores virtutis] cf. SALL. Catil. 58, 12; 60, 3; Iug. 49, 2; | priscae virtutis] Heünisch, *tit. et passim*⁶⁹ || 67 generosa iuventus] EPICED. Drusi 207 || 69 communisque salus] CAES. Gall. 2, 5, 2; | iturum in saecula nomen] Jortin, 14⁷⁰ || 70 asserta lacertis] Barlaeus, 202⁷¹ ||

(Michael Denis: Buzdítás a nemes magyar nemzethez

Miféle álomkép támad fel előttem az éj barátságos csöndjében, szívemet, amely hosszú ideje elszokott az Aóniaiak [a Múzsák] iránti szerelemtől, ismét énekre készíti? Visszatér elmúlt gyermekkorom. Háborúkat, szörnyű háborúkat indítanak a nemzetek. Az Istertől lefelé hozott, hadijelvényektől ragyogó seregek porfellegetket keltenek, sűrű rendekben haladnak, sebesen járnak útjukat. Felharsannak a kürtök. A harcmezőket patazaj veri. Ott azonban, ahol Pannónia határain a fényes tetejű Pisonia [Pozsony] emelkedik, ezrek között szemlélem a magasban, a trónon, főurak koszorújával övezve a császári ősök leszármazottját, megannyi rá hagyott ország örökösét, ifjúsága első virágjában, Károly lányát, az apjához méltó Teréziát, istennőhöz hasonló ábrázatát – ám arcának szépségét felhők borítják, s fénylő szemét kegyes könnyek zavarják meg.

– Kiváló nemzet, ki sem lelke, sem karja erejében nem maradsz el senkitől! Én, Károly lánya menekülök hozzád, vágyom karjaidba – így szólt – hősök, pannóniaiak, védjétek meg uralkodókat! Lássatok engem: legyőzött immár a sors. Mindenfelől ellenségtől szorongatva a ti szabályotokba, a ti hűségetekbe vetem bizalmam. S nem is egyedül én, velem együtt ez a kisdéd (ölebe szorítva tartotta a fiút), ez a kisdéd, e királyi vér, a tiszta nász általatos elfogadott szülötte. Ha a ti erőtök nem ragad ki a vészből, kire maradok én, az anya, s szülöttem?

Miközben mutatta kicsinyét, s még sok mással akarta tetézni mindezt, megakadályozta a hősök zsvajva s a fenyegető könnyek, s az, hogy a kardhüvely már nem tudta visszatartani a tündöklő vasat. A csillagokig hatolt a kiáltás – egyetlen hang szólt: haljunk királyunkért, Teréziáért! Egyből, úgy, ahogy a Notus [a déli szél] hópelyheket vagy sűrű mennydörgés haragját zúdítja le, mikor hátulról lecsap, a magyar virtus szertesét felszítva felindult, mindenkit felemelt és magával ragadott, míg nem látta a megdőbbent Rajna partján állni saját diadalának jeleit.

Ez a kép támadt fel előttem. Ó, pannonok, kiváló, tehetségben kiemelkedő, bátorságában bízó, boldog földön élő nemzet! Hát örvendetek-e annak, hogy ezektől

⁶⁸ Magistrum... insignis vehit sonipes. René Aubert de Vertot, *Histoire des chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem*, vol. 5, Paris, Rollin etc., 1726. 467.

⁶⁹ Hugo Franciscus Xaverius de Heünisch, *Magno a De propugnata Ignatio, priscae virtutis reique litterariae instauratori panegyricus*, Viennae, Voigt, 1712, titulus et passim.

⁷⁰ Tibi praescia Musa futuri / fatorum pandit decreta urgetque volentem / grande decus spondens et iturum in saecula nomen. [John Jortin], *Ad Georgium II.*, l. 14 = [Id.], *Lusus poetici*, Londini, Bowyer, 1748. 44.

⁷¹ Respublica vestra / stat defensa manu, vestris asserta lacertis. Caspar Barlaeus, *Rheno-Berca capta, federatorum ordinum auspiciis, duce belli illustrissimo, & invictissimo principe, Frederico Henrico, Arausionensium principe*, etc., l. 202 = Id., *Poemata*, I: Heroica, Amstelodami, Blaeu, 1645⁴, 281.

az ősöktől származtok? Hát az ősök virtusának képe, amely folyton szemetek előtt lebeg, sarkall-e nemes irigységre szívetek mélyén, s e hasonló merészségre gyújt-e benneteket? Ím, ismét vad harc fenyeget, ím, megint az Ister partján szórja mennyköveit egy jó szerencsére lelt ellenség. Megint a régi virtusra, a hív lelkekre figyelmeztet Magyarország fejedelme, akinél senki más nem volt szelídebb vagy méltányosabb. Ő hordozza Teréziát, a nagyanyát arcán és lelkében, s ő a legidősebb unoka, aki testvérét nektek mint a szeretet zálogát átadta, s remélte, hogy sokáig sértetlenül megtartja. Ám mivel őt te, Imre, tartod immár az égilakók közt tiszta ölelésben, hamarosan átadta másik testvérét, és maga képében felajánlotta a magasztos lelkű Józsefet, az ifjúság mintaképét; őt tehát a fejedelem, Ferenc, aki Terézia nagyszerű példája szerint Magyarország erejére figyelmeztet, és a szorongatásban azt kívánja, emlékezzetek ősi dicsőségekre.

Van-e nép, amely annyi természet adta jóval dicsekedik? Micsoda vidám Ceressel, Lyaeus milyen bőkezű ajándékával, a nyájak milyen sokaságával, milyen lovak nevelésével, a férfiak milyen válogatott erejével és Mars dolgában buzgó szívével; mily sokféle ellenségen mily sokszor arattatok diadalt az ausztriaiak vagy a bátor csehek között, akár paripák hordoztak, akár gyalogos harcban! Rajta hát, s emlékezve régi érenyeitekre, harcra fel, míg a haza és a fejedelem hív, harcra emeljétek karotok önként, férfiak! Induljon sietve a nemes ifjúság oda, ahova buzgó királyának szeretete, a szép kaland, a közzó, s a századokig tartó hírnév hívja őt! A magyar kar ereje tartotta meg egykor a nagyanya fenségét, tartsa meg most az unokáét.)

II.

An die Ungarische Nation. Aus dem lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt von Franz von Säulenfeld.

Vorerinnerung des Übersetzers

Ich habe das schöne Gedicht des Herrn Hofrath Denis: *Protrepticon inclitae Nationi Hungaricae* frey übersetzt, doch ohne mich vom Geiste des Verfassers zu entfernen. Der den verschiednen Genius der lateinischen und deutschen Sprache kennt, wird nicht leugnen, daß eine strenge schulgerechte Übersetzung sehr übel angebracht wäre. Es ist ohnehin bekannt, daß der Geist der Urschrift fast gar nicht erkannt wird, wenn man zu wörtlich übersetzt, und daß oft dasjenige, was in der Urschrift eigenthümliche Sprachschönheit ist, in der wörtlichen Übersetzung sogar lächerlich wird.

Der Enthusiasmus, welcher die Ungarische Nation im Krieg von 1740. begeisterte, ist gewiß ein erhabnes Muster jedes seinen guten Fürsten wahrhaft liebenden Volkes.

Der denkende Beobachter der Begebenheiten in der Geschichte der ältesten bis auf die gegenwärtigen Zeiten kennt die Klippen, an welchen die Wohlfahrt der berühmtesten Reiche scheiterte. Muß er sich nicht höchst glücklich preisen, unter dem sanften Scepter eines gerechten Monarchen zu leben? Welcher unbefangne, biedre Österreicher wird in diesen Worten nicht seinen Franz erkennen, der seinen Ruhm nicht im falschen Schimmer, sondern in der reinen Quelle aller wahren Größe, in der von der Weisheit geleiteten Güte findet?

Welche Erscheinung stellt sich mir dar, mitten in friedlicher Stille der Nacht! Es ertöne mein schon lang von mir verlaßnes Saitenspiel! Völker traten wider einander in den schrecklichsten Kampf: es erhoben sich an der Donau Wolken von Staub; Kriegsschaaren in gedrängten Reihen, mit blitzenden Waffen, strömten wild einher; es schmetterte die Kriegstrommete; unzählige Roffe stampften mit ihren Hufen die Felder. – Aber da, wo an den Grenzen Pannoniens Preßburg sein ruhmvolles Haupt erhebt, seh' ich mitten unter Tausenden auf erhabenem Thron, von den Großen des Reichs umgeben, sie die Tochter so vieler Kaiser, die Erbin berühmter Reiche, in der Blüthe der Jugend, Karls Tochter, Theresia, ihres großen Vaters so würdig! Ihr Antlitz ähnlich einer Göttin, aber Traurigkeit umwölkt die edle Stirne, eine fromme Thräne glänzt in ihrem sanften Auge. Edles Volk! Volk, das keinem an Hochgefühl und Tapferkeit weicht, zu dir kommt Karls Tochter, deinen Arm verlang' ich; Helden Pannoniens, vertheidigt eure Königin! Ihr seht, wie sehr sich mein feindseliges Schicksal erhebt. Ringsumher von meinen Feinden bedrängt hoff' ich Alles von eurem Schwert, von eurer Treue; und nicht allein ich, mit mir dieser Kleine (Sie hielt den Knaben auf dem Schooß in ihre Mutterarmen) dieser Kleine, das Blut eurer Könige, das ehliche Pfand keuscher Liebe, euch anvertraut! Wenn eure Macht uns den Gefahren nicht entreißt, wem soll Mutter und Kind überlassen seyn? So sprach sie. Voll Rührung hebt sie den Knaben, zeigt ihn, will noch sprechen –

– Aber es ist zuviel! Die Edelmüthigen ertragen nicht länger die erschütternde Scene, eine allgemeine Bewegung, es pocht das Herz in der schwellenden Heldenbrust, es träufeln Thränen vom Auge des Jünglings, und von der grauen Wimper des Alten – Thränen, die dem übermüthigen Feind Tod und Verderben verkündigen – mit einem Zug fahren die blitzenden Schwerter klirrend aus der Scheide, und es ertönt nur eine Stimme bis an die Wolken: Laßt uns für unsern König Theresia sterben! – Kein Verzug schwächte die hohe Empfindung, denn so, wie der Südwind die unübersehbare flüchtende Menge der Schneeflocken oder des erzürnten Hagels vor sich hinjagt, so stürzt von allen Seiten die Tapferkeit der Ungarn wie ein unaufhaltbarer Strom daher und reißt Alles mit sich fort, bis sie sehen ihre Trophäen am erstanunten Rhein, und gesichert die Krone auf dem Haupte er Erbin Karls.

Dieses Gemälde stand vor meiner Phantasie. – Berühmtes Volk, reich an Geist und treuem Muth, Bewohner glückseliger Gefilde, Ungarn! Frohlockt Ihr nicht, von solchen Vorfahren zu stammen? Reizt Euch nicht das Bild vaterländischer

Tugend vor Euren Augen aufgestellt? Fühlt Ihr nicht in Eurer Brust die Stacheln des edlen Wetteifers? Erhitzt es Euch nicht zu ähnlichen Großthaten? Seht! es wogt wieder eine tobende Kriegsfluth einher, es blitzt wieder am Gestade des Ister ein vom Glück begünstigter Feind: es sieht wieder ein König Ungarns auf Eure alte Tapferkeit und Treue; gütiger und gerechter war keiner als dieser König; er ist von Antlitz und Gemüth das Ebenbild Theresiens, der erste ihrer Enkel; Er ists, der Euch als das Unterpfind seiner Liebe den Bruder gab, der hoffte, das Ihr ihn lange besitzen würdet; allein, weil Du, unvergeßlicher Prinz, schon itzt in den seligen Gefilden bist, wo Dich die himmlischen umarmen, so ließ alsobald Franz den andern Bruder von sich, an Herz wie an Gestalt Ihm so ähnlich! Gänzlich weicht' Er Euch Josephen, den Jüngling voll Geistesgröße, das Muster des Jugend. Dieser König also sieht, nach dem Beyspiel der großen Theresia, auf Ungarns Macht, und wünscht, daß Ihr bey dem widrigen Geschick eingedenk seydet Eures alten Ruhmes. Denn welches Volk kann sich rühmen, durch die Hand der Natur größere Vortheile zu besitzen? Ceres frohlockt, auf Euren Gefilden ihren Reichthum zu sehen; es frohlockt der Gott des Weines, mit Euren Trauben bekränzt. Welche Menge Eurer Heerden, welche Zucht Eurer Roffe, an deren muthigem Ungestüm man ihr Land erkennt; welche Auswahl von Männern, echte Söhne des Kriegsgottes! Wie oft habt Ihr nicht über die verschiedensten Feinde, neben Oesterreichs und Böhmens tapfern Kriegern, im Kampf zu Fuß und zu Pferde, triumphirt! Wohlan denn, Männer! eingedenk Eurer alten Tapferkeit biethet aus eignem Trieb, da Vaterland und Fürst Euch ruft, Eure Hände zum sieggewohnten Kampf! Es eile die edelmüthige Jugend dahin, wohin die Liebe für den König, die Gefahr, die edeln Seelen so schön ist, das allgemeine Wohl, und ein unsterblicher Name sie ruft! Durch Ungarns Kraft wurde einst die Majestät Theresiens beschützt, sie vertheidige nun auch die des Enkels!

(A magyar nemzethez. Denis udvari tanácsos úr latin nyelvű munkájából Franz von Säulenfeld fordításában)

A fordító előzetes megjegyzése

Denis udvari tanácsos Buzdítás a nemes magyar nemzethezcímű szép költeményét szabadon fordítottam ugyan, ám a szerző szellemétől nem tértem el. Aki tisztában van a latin és a német nyelv eltérő géniuszával, beláthatja, hogy az iskolásan szoros fordítás igen kevésbé lett volna helyénvaló. Egyébként is tudvalevő, hogy túlságosan szó szerinti fordításban az eredeti írás szelleme szinte felismerhetetlenné válik, valamint hogy szó szerinti fordításban gyakorta még az is nevetségessé válik, ami az eredetiben igazi nyelvi szépség volt.

Az a lelkesedés, amely a magyar nemzetet az 1740-es háborúban áthatotta, bizonyára fenséges példakép minden egyes nép számára, amely jó fejedelmét igazán szereti.

Aki gondolkodva szemléli a történelmi eseményeket a legrégebbi koroktól egészen a jelenkorig, ismeri azokat a szirteket, amelyeken a leghíresebb jóléte szétzúródott. Nem kell-e felettébb szerencsésnek tartania magát, hogy egy igazságos uralkodó szelíd jogára alatt él? Van-e elfogulatlan, derék osztrák, aki e szavak olvastán ne az ő Ferencére gondolna, aki a dicsőséget nem hamis csillogásban, hanem minden valódi nagyság tiszta forrásában, a bölcsesség által vezérelt jóságban látja meg?

Miféle jelenés kél előttem az éjszaka békés csendjében! Mintha rég elhagyott lantom szólna újra! Népek törnek egymásra rettenetes harcban: a Dunánál porfellegek szállnak fel; seregek sűrű sorai rontanak vadul egymásnak villogó fegyverekkel; harci kürtök harsognak; számtalan paripa patája dobog a mezőn. – Am amott, Pannónia határán, ahol a híres Pozsony emeli magasba hírneves fejét, látom ezrek között, fenséges trónon, az ország nagyjai körében annyi császár lányutódát, híres birodalmak örökösét, ifjúsága virágjában, Károly lányát, Teréziát, aki oly méltó nagy apjához! Arca istennőéhez hasonló, ám szomorúság felhőzi nemes homlokát; jámborság könnye csillog szelíd szemében. Nemes nép! Nép, aki lelkesedésben és bátorságban senki mögött nem marad el, hozzád jó Károly lánya, a te karodra van szükségem; Pannónia hősei, védjétek meg királynőtöket! Látjátok, miként tornyosult fölém ellenséges végzetem. Hogy köröskörül fenyeget az ellenség, minden reményem kardotokba, húségetekbe vetem; s nem csupán én, velem együtt ez a kisdéd (anyai karjával átölelve tartja ölében a fiút), ez a kisdéd, királyaitok vére, a tiszta szerelem rátok bízott törvényes záloga! Ha a ti erőtök nem ragadja ki a veszélyből, kire hagyja magát az anya és a gyermek? Így szólott ő. Megindultan fel emeli, mutatja a fiút, szólni kíván még – de túl sok ez immár! A nemes lelkek nem viselik el tovább a megrázó látványt, általános a felzúdulás, dobban a szív a dagadó hősi kebelben, könny csordul az ifjak szeméből és a vének ősz pillájáról – könny, amely halált és pusztulást hirdet a kevély ellenség számára --- a kardok villogva, egy húzásra kerülnek ki a hüvelyükből, s csak egyetlen hang harsan, fel egészen a felhőkig: haljunk meg királynőnkért, Teréziáért! – a magasztos érzést nem lankasztotta halogatás, mert amiként a déli szél hajtja a hópolyhek átláthatatlan, futó tömegét vagy a dühödt jégesőt, úgy támadt fel mindenfelől a magyarok bátorsága, mint feltartóztathatatlan áradat, és mindent magával sodort, míg csak ott nem látták diadaljeleiket a megdőbbent Rajna mentén, s a koronát biztosan ülni Károly örökösének fején.

Ez a kép állt festve képzeletem előtt. – Híres, szellemben és hű lelkekben bővelkedő nép, áldott vidék lakója, magyarok! Nem örülvendeztek-e, hogy ilyen ösöktől származtok? Nem indít-e fel benneteket a honi erény elétek állított képe? Nem érzitek-e, miként ösztökéli kebleteket a nemes verseny vágya? Nem hevít-e benneteket hasonló nagy tettekre? Nézzétek! Háború tomboló dühe árad felétek megint, a Duna partján megint szerencse kegyelte ellenség szórja villámait: megint egy magyar király reméli bátorságotokat és húségeteket; e királynál senki nem volt jóságosabb és igazságosabb; arcára és lelkületére Terézia képmása ő, unokái közt

az első; ő az, aki testvérét adta nektek szeretetének zálogául, s remélte, hogy sokáig éltek majd vele; ám mivel te, felejthetetlen herceg, immár az égi tájakon vagy, ahol a mennybeliek zárnak karjaikba, Ferenc hamarosan megvált másik testvérétől, aki ki szívben és alakban oly hasonló őhozzá! Nektek áldozta mindenben ő Józsefet, az egészen nagy lelkű ifjút, az ifjúság mintaképét. A nagy Terézia példájára tehát ez a király is Magyarország erejére tekint, s azt kívánja, hogy a kedvezőtlen sorsban emlékezzetek régi dicsőségekre. Hisz mely nép büszkélkedhet azzal, hogy a természet kezéből nagyobb részt kapott birtokául? Ceres örvend, amikor tájaitokon láthatja gazdagságát; örvend a bor istene, akit a ti szőlőtök koszorúz. Milyen rengeteg csordátok van, micsoda jól tenyésztett paripáitok; merész szilajságukról ismerzik meg földetek; micsoda válogatott férfiak, valóságos hadistenfiak! Milyen gyakran arattatok a legkülönbébb ellenségekkel szemben, Ausztria és Csehország vitéz harcosai oldalán, gyalogos és lovas harcban milyen sok diadalt arattatok a legkülönbébb ellenségeken! Rajta hát, férfiak! régi vitézségetek emlékezte önmagában győzedelmes harcra kész, amikor a haza és a fejedelem szólít titeket, karotokat a győzedelmes harcra! Siessen a nemes szívű ifjúság oda, arra siet, ahová a király szeretete, a nemes lélek számára oly kedves veszély, a közjő, és a halhatatlan hírnév hívja! Magyarország ereje egykor megmentette meg Terézia fenségét, védje meg most az unokáét is!

RÖVIDÍTÉSEK

OSZK App. Hung. Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi Hungarica
PEK TGYO KK Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Klimó Könyvtár

FORRÁSOK

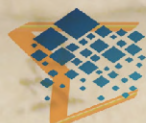
- DENIS 1784 DENIS, Michael: *Ossians und Sineds Lieder*. 1–6. Band. Wien, Gedruckt und verlegt bey Cristian Friedrich Wappler, Kais. Kön. Priv. Buchhändler und Buchdrucker, 1784.
- DENIS 1796a M. D. [DENIS, Michael]: *Protrepticon inclitae nationi Hungaricae*. Bécs, [S. n.], [1796]
Jelzetek: PEK TGYO KK, NN.II.30/6; OSZK, App. Hung. V. 2917.
- DENIS 1796b M.* D.* [DENIS, Michael]: *Protreptikonja magyarul*. Ford. MÉREI Sándor. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály¹ betűivel, 1796.
- DENIS 1796c DENIS Mihály [M. D., Michael Denis]: *Protrepticon inclitae nationi Hungaricae*. *Magyar Hírmondó*, 1796/21., szeptember 9. 343–344.
- DENIS 1796d DENIS, Michael: *Protreptikon*. Ford. MÉREI Sándor. *Magyar Hírmondó*, 1796/41., november 18. 644–648.
- DENIS 1797a DENIS, Michael: *Lesefrüchte*. I–II. Wien, Gedruckt für Franz Joseph Rötzel, bey Ignaz Alberti's Witwe, 1797.

- DENIS 1797b D[ENIS], M[ichael]: Protrepticon inclitae nationi Hungaricae. *Journal der Religion, Wahrheit und Litteratur*, 1. (1797), 306–309. (latin), 309–312. (Leonhard GOTTLIEB német fordítása)
- DENIS 1797c D[ENIS], M[ichael]: Protrepticon inclitae nationi Hungaricae, *Efemeridi letterarie di Roma*, 26. (1797), 31–32.
- DENIS 1800 DENIS, Michael: Fatum societatis Jesu, carmen in scriptis posthumis... repertum. Vindobonae, [S.n.] 1800.
- DENIS 1812 DENIS, Michael: Elegia threnodica in laudem Societatis Jesu... Hungarice reddita a Carolo Döme. Posenii, Typis viduae et hered. Belnay, 1812.
Jelzet: PEK TGYO KK Sz.P.VII.6/23.
- DENIS 1823a DENIS, Michael: Elegia threnodica in laudem Societatis Jesu 1800. Strigoni, Typis Josephi Beimel, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.VI.41/12.
- DENIS 1823b DENISZ Mihály: Alagyája a Jesuiták ditséretére 1800dik esztendőben. Ford.: DÖME Károly. Esztergamban, Nyomtatott Beimel Jó'sefnél, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.IV.2/10; OO.VI.41/13.
- DENIS 1823c DENIS, Michael: Elegie zum Lobe der Jesuiten aus dem lateinischen des Michaël Denis im Jahr 1800. Übersetzt von Johann v. SÓBER. Gran, Gedruckt bey Joseph Beimel, 1823.
Jelzet: PEK TGYO KK OO.VI.41/14.
- CSOKONAI 1796 CSOKONAI Mihály: Látás. Írta Deák nyelven Udv[ari] Tanácsos Denisz Úr. Németre fordította Säulenfeld Úr. In: CSOKONAI Mihály: *Diétai Magyar Múzsza*. Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel, 1796. 58–64.
- CSOKONAI 1805 CSOKONAI Vitéz Mihály: Látás. In: CSOKONAI Vitéz Mihály: *Alkalmatosságra írt versek*. Nagyvárad, Máramarosi Gottlieb Antalnál, 1805. 81–89.
- FÁBIÁN 1833 FÁBIÁN Gábor (Ford.): Osian' énekei az eredeti gael mértéken. 1–3. Budán, A' Királyi Egyetem betűivel, 1833.
- RANSANUS 1977 RANSANUS, Petrus: Epithoma rerum hungararum. Ed. KULCSÁR, Petrus Budapest, 1977. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, series nova, 2.)
- RANSANUS 1985 RANSANUS, Petrus: A magyarok történetének rövid foglalata. Kiad. BLAZOVICH László – Sz. GALÁNTAI Erzsébet. Budapest, 1985.
- RETZER 1784 Nachlese zu Sineds Lieder. Aufgesamm. u. Hrsg. RETZER, Joseph von, szerk.: Vol. 6. Wien, Gedruckt und verlegt bey Christia Friedrich Wappler, Kais. Kön. Priv. Buchhändler und Buchdrucker, 1784. (1802.)
- SCHEZ 1716 SCHEZ, Petrus: Metamorphosis Hungariae. Tyrnaviae, Typis Academicis, Per Friederic. Gall, 1716.

IRODALOM

- BÖKER 1991 BÖKER, Uwe: The Marketing of Macpherson. In: *Ossian Revisited*. (Ed.) GASKILL, Howard. Edinburgh, 1991. 73–93 (79).
- CSOKONAI 1992 CSOKONAI VITÉZ Mihály: Költemények. Vol. 3. Kiad. bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc. Budapest, 1992. 258. sz., 183–186, jegyzetek és apparátus 834–841.
- DEBRECZENI 2012 DEBRECZENI Attila: Folyóirat vagy gyűjteményes kötet? (Csokonai Diétai Magyar Múzsája). In: *Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szerk. PUSZTAI Bertalan. Szeged, 2012- 39–47.
- FRAKNÓI 1902 FRAKNÓI Vilmos: Gróf Széchényi Ferenc. 1754–1820. Budapest, 1902. (mek.niif.hu) [2011.05.20.]
- GASKILL 1996 The Poems of Ossian and Related Works. (Ed.) GASKILL, Howard. Edinburgh, 1996.
- GASKILL 2004 GASKILL, Howard (Ed.): The Reception of Ossian in Europe. London, 2004.
- HOPP 1992 HOPP Lajos: Az „antemurale” és a „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban. Budapest, 1992.
- IMRE 1995 IMRE Mihály: „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. (Csokonai Könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium 5.)
- JANKOVITS 2002 JANKOVITS László: Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében. Budapest, 2002. (Humanizmus és reformáció 27.)
- KECSKÉS 1991 KECSKÉS András: A magyar verselméleti gondolkodás története. Budapest, 1991.
- KÖLCSEY 2000 KÖLCSEY Ferenc: Országgyűlési napló. Kiad. VÖLGYESI Orsolya. Budapest, 2000.
- PORKOLÁB 2013 PORKOLÁB Tibor: „Ode ad Hungaros”. Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről. In: *Szín – játék – költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*. Szerk. CZIBULA Katalin – DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest–Nagyvárad, 2013. 73–81.
- SÄULENFELD 1796 SÄULENFELD, Franz von: An die Ungarische Nation. Aus dem Lateinischen des Herrn Hofrath Denis übersetzt. Wien, [S.n.], 1796.
- SZINNYEI 1902 SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Budapest, 1902.
- SZILÁGYI 2014 SZILÁGYI Márton: A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának költői dimenziói. Budapest, 2014. (Ligatura)
- TARNAI 1959 TARNAI Andor: A deákos klasszicizmus és a Milton vita. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 63. (1959):1. 67–83.
- UNGER 1907 UNGER A. Barnabás: Denis Mihály élete és munkái. Budapest, 1907.
- WALLESHAUSEN 2008 WALLESHAUSEN Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György. *Könyvtári Figyelő*, 54. (2008):1.
- WELLENHOF 1881 WELLENHOF, Paul von: Michael Denis. Innsbruck, Wagner, 1881.
- WIELAND 1797 WIELAND, Christoph Martin: Inländische Korrespondenz. *Der Neue Teutsche Merkur*, 8. (1797) 161–166.

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont

